

GÜNÜMÜZDE KULLANILAN ÖNEMLİ TEORİLERDEN BAZILARI*

Çeviren: Seçil DUMANTEPE ÜSTÜN

Günümüzde çeşitli konularda meydana gelen gelişmelerle birlikte göstergebilimin uygulama alanları artmış ve bununla birlikte çok sayıda teori ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, bilgisayar, ekososyal dinamikler, iletişim araçları ve eğitim gibi çeşitli alanlardaki araştırmalarda kullanılması, bu alanlara yeni bakış açıları kazandırmıştır. Günümüzde öne çıkan bu en büyük kuramsal bakış açılarından bazıları aşağıda verilmiştir:

- ***Kendi Kendini Örgütleyen Karmaşık Sistemlerin Teorisi (Theory of Complex Self-organizing systems),***
- ***Genel Toplum Teorisi (General Social Theory),***
- ***Genel Göstergebilim (General Semiotics),***
- ***Sosyal Göstergebilim (Social Semiotics),***
- ***Multimedya Göstergebilimi (Multimedia Semiotics),***
- ***İşlevsel ve Sistemik- İşlevsel Dilbilim (Functional and Systemic-Functional Linguistics),***
- ***Postmodernizm ve Eleştirel Teori (Postmodernism and Critical Theory),***
- ***Etkinlik Teorisi ve Rol-Şebeke Teorisi (Activity Theory ve Actant-Network Theory)***
- ***Söylem Analizi (Discourse Analysis)***

Bu teorileri kısaca tanıyalım:

* Bu yazı, <http://www-personal.umich.edu/~jaylemke/phd-guid.htm> adlı siteden alınarak Türkçe'ye uyarlanmıştır.

1) Kendi kendini örgütleyen karmaşık sistemler teorisi:

Bu teoride büyük bir sistemi oluşturan parçalar arasındaki ilişki ve etkileşime önem verilir. Bu etkileşim içinde belli düzen kalıpları tespit edilir. Yaşayan organizmaların, ekosistemlerin, sosyal ya da ekososyal yapıların dahil olduğu bu sistemlerde, güçlü baba, müdür ya da kral gibi tek bir kontrol mekanizması yoktur. Ayrıca öğeleri arasında hiyerarşi bulunmayan, doğuştan demokratik bir yapısı vardır.

Geleneksel Avrupa felsefesi, nedenselliğin ilkelerinin baskın olduğu teorileri daha çok tercih etmiştir. Fakat nedensellik, büyük sistemlerin düzenlenmesinde, onların birbiriyle etkileşim halinde birçok kısımdan meydana gelmesi nedeniyle nadiren yeterli olur.

Bu teori, özellikle sibernetik(cybernetics), karmaşık davranışlar, organizmik biyoloji, ekosistem teorisi, kendi kendini örgütleyen ağların teorisi(autopoiesis theory), kimyada kullanılan bazı teoriler, matematikal "ekoloji, hücresel otomata(cellular automata) teorisi, termodinamikler ve geri dönüşümsüz süreçlerin istatistiksel fiziği ve matematik ve doğrusal olmayan denklemlerin fiziğinde kullanılır. Stuart Kauffman, Stanley Salthe, Ilya Prigogine, Gregory Bateson, Francisco Varela, Umberto Maturana, Howard Odum, H.Ross Ashby teorinin uygulayıcıları arasındadır.

2) Genel Toplum Teorisi:

Genellikle bir toplumun alışkanlıkları tarafından şekillendirilen bireyleri sınıfsal açıdan ele alır. Bu sınıfların nasıl oluştuğunu, fonksiyonlarının ilişkilerini, onların tarihi olarak kuruluşunu, onları bir araya getiren şeyin ne olduğunu ve nasıl daima değiştiğini açıklamayı dener. Bu sınıflarla güç, prestij terimleri arasındaki ilişkileri ve bunların toplum içindeki işlevlerini belirler.

Sosyal ilişkilerin genel teorisi, ekososyal-semiotik teorinin bir parçasıdır. Bir ekososyal(ekonomik-sosyal) sistem, çevrebilimsel bağlamda olduğu gibi kültürel ve sosyolojik bağlam içinde yer alır. İdeal bir teori, toplumun global olgularıyla yerel olgularını birbiriyle ilişkilendirir. K.Marx, L.Althusser, A.Gramsci, M.Foucault, P.Bourdieu, B.Latour, N.Luhmann, A.Shutz, H.Sacks, A.Cicourel, E.Schegloff, E.Goffman bu kategoride değerlendirebileceğimiz isimlerdendir.

3) Genel Göstergibilim:

İşaretler arasındaki ilişkileri incelerken farklı alanlara da uygulanabilecek bir yöntem sunmaya çalışır. Göstergebilim, anlamın üretiminin ve yorumlanmasının teorisi. İşaretler sistemi, bir işaretin bir diğeriyle arasında var olan karmaşık anlam ilişkileri tarafından oluşturulur. Bu işaretler, metinleri üretmek için zaman ve mekan içinde yayılır; tüm anlamlar, onların işaretleri arasındaki çok yönlü bağlamsal ilişkiler vasıtasıyla oluşur.

Avrupa semiyotiği F.Saussure ve C.S.Peirce'ün öncüleri olduğu iki büyük çizgide ilerlemektedir. Bunlardan Saussure'ün yaklaşımı biçimin genelleştirilmesi, Peirce'ünki ise doğal bilimlerdeki mantık ve akıl yürütmenin bir uzantısıdır. L.Hjelmslev, R.Barthes, G.Bateson, J.Lacan, S.Freud, B.L.Whorf, B.Malinowski, U.Eco, J.Lemke, M.A.K.Halliday, T.van Leeuwen, N.Goodman bu alandaki diğer önemli isimlerdendir.

4) Sosyal Göstergebilim:

Temel olarak anlamın üretiliş süreci olan *semiosis*'i ele alır. Bir topluma ve kültüre özgü göstergesel unsurları inceler.

Genel göstergebilim, işaretleri kullanıldığı bağlamları dışında ele aldığından biçimci olma eğilimindedir. Bununla birlikte sosyal göstergebilim, teorik ve uygulamalı göstergebilim arasında radikal bir ayrım yapmaz; o daha çok söylem analizi, multimedya analizi, eğitimsel araştırmalar, kültürel antropoloji, politik sosyolojiyle yakından ilgilidir. M.A.K. Halliday, R.Hasan, J.R.Martin, J.L.Lemke, G.Kress, R.Hodge, T.van Leeuwen, P.Thibault, T.Threadgold, L.M.O'Toole bu teorinin uygulayıcılarındandır.

5) Multimedya Göstergebilimi:

Dil, jest, tasvir, eylem gibi farklı semiotik araçların sistemlerini inceler. Bu işaretler birkaç yönden incelenir. Örneğin yazılı bir ifade, hem dilbilimsel bir işarettir hem de görsel bir yazıdır; sözlü ifade ise dilbilimsel olmayan sessel nitelikleriyle ilişkili olarak incelenir; bir imaj hem görsel hem de dilbilimsel olarak ayrı ayrı değerlendirilir. Bununla birlikte farklı işaret sistemlerinin, fiziksel ve semiotik olarak metinlerde ve multimedya ürünlerinin çeşitli türlerinde nasıl birleştiğini incelemek için önemli bir yaklaşım olmuştur.

Multimedya gösterebilimi, çeşitli işaret sistemlerini ayrı olarak analiz eden ve sonra onların birleşimlerini inceleyen bir yaklaşımdır. Özellikle dil, jestle ilgili, grafik-resimsel, müzikal ve motor-aksiyonel semiyotik sistemler üzerinde durulur. En büyük ilerleme, görsel semiyotik üzerinde olmuştur. Özellikle T.Van Leeuwen, G.Kress, L.M.O'Toole, E.Tufte, S.Eisenstein, R. Arnheim, R.Barthes, C.Metz, J.Bertin bu alandaki önemli isimlerdendir.

6) İşlevsel ve Sistemik- İşlevsel Dilbilim:

Dilbilimin iki ayrı dalıdır. Bunlardan işlevsel dilbilim, belirli dilsel birimler ve biçimsel ilişkilerin belirli anlamların oluşmasını sağlamak için nasıl görev aldığını açıklamaya ve tanımlamaya çalışır. Dildeki birimleri ve bunlar arasındaki ilişkileri, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alır.

Biçimsel ya da genel göstergebilimle sosyal göstergebilim nasıl birbirine karşıtsa biçimsel dilbilimle işlevsel dilbilim de birbirine karşıttır. Araçların bir sistemi olarak dili inceleyen işlevsel dilbilim, özellikle tarihteki kültürler tarafından bu araçların işlevsel kullanımlarını düzenler. Onun analiz birimi, bağlam içindeki metindir.

İşlevsel dilbilim, Rus formalistlerinin bulunduğu doğu Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu doğu formalizmi, Moskova fonksiyonalizm okulu (Propp, Voloshinov, Bakhtin, R.Jakobson) ve Prag fonksiyonalist okulu (V.Mathesius, J.Mukarovsky, F.Danes) çerçevesinde gelişmiştir. Bu alanın diğer önemli isimleri arasında J.R.Firth, Halliday, J.R.Martin, L.Hjlemslev, T.van Dijk, W.Labov, A.Martinet sayılabilir. Antropolojik dilbilim ve işlevsel dilbilim arasında olduğu gibi birçok yönlerden sosyal dilbilim(sociolinguistics) ve fonksiyonalizm arasında da yakın ilişkiler vardır.

Sistemik-işlevsel dilbilim(SFL), işlevsel dilbilimin Halliday tarafından geliştirilen bir türüdür. Uygulamalı dilbilimin çeşitli alanlarında ve söylem analizi için yararlı bir sistemdir. En yeni türü Halliday'ın ürettiği bilişimsel dilbilimdir (computational linguistics).

7) Postmodernizm ve Eleştirel Teori:

Belirli teorilerden ziyade birçok yeni fikir hareketini içine alan bir akımdır. Fakat bunlar, sosyal göstergebilimsel analizin esaslı bir parçasıdır. Postmodernizm, başlangıçta 1960'ların yapısalcı hareketinin eleştirildiği Postyapısalcılık ve yapıbozuculuktan gelir. Eleştirel teori ise, Post-koloniyal ve "querr" teorii de (sıra dışı olarak nitelendirilebilecek kimliklerin metne bakış açılarını yansıtan bir teori) içine alarak genişleyen yeni Marksizm ile Feminist teoriden gelir.

Genel göstergebilim ve biçimsel dilbilimin yan dalı olan *Yapısalcılık*, insan kültürünün birçok işaret unsurları arasındaki ilişkilerin, sistematik soyut ilişkiler olduğunu öne sürer. İlişkilerin bu özellikleri, soyut küme teorisi ve cebirsel yapılar açısından sıklıkla matematiksel olarak sunulur. Yapısalcılık, Barthes (edebî göstergebilim) ve Lacan (psikodinamik) tarafından kısmen de olsa açıklanmıştır. Bu görüş aslında doğru olduğu halde, çok sınırlı, çok statik ve eşsüremli (Bourdieu), çok tarihdışı(Foucault) ve çok kesin(J.Derrida) olduğu için eleştirildi. Bunlar *post yapısalcı* ve *yapıbozucu* eleştirilerdi.

Post yapısalcılık, hızla başarıya ulaştı. Daha sonra bu yaklaşım, Fransa'da önceden fazla rağbet görmeyen bir terim olan "postmodernizm" adını aldı. *Postmodernizm*, Avrupalı olmayan kültürlerden, özellikle post-kolonyal, feminist eleştiri teorileri gibi diğer yeni eleştirilere yol açtı. Bu hareketlerden bazısı, eleştirel teori gibi yeni marksizmle kendilerini birleştirdi.

Postmodern ve eleştirel teorinin şimdiki başlığı *Kültür çalışmaları* olarak adlandırılır. Postmodern eleştiri eserlerinin belki de en karakteristik ilkesi, Avrupa felsefesi ve biliminin temelde soyut ya da programatik düzeyde gerçeğe bağlı kaldığı her şeyin aslında bir olasılık, diğerlerinin pahasına egemen sosyal sınıfın üyelerini yetkilendiren gizli fonksiyona sıklıkla hizmet eden tarihsel olarak belirli kültürel yapılar olduğudur.

Bu teorilerin uygulayıcıları arasında M.Foucault, J.F.Lyotard, J.Baudrillard, M.de Certeau, G.Deleuze, B.Latour, D.Haraway, J.Butler, M.Serres, F.Jameson, H.K.Bhabba yer alır.

8) Etkinlik teorisi ve Rol-Şebeke Teorisi:

Kısaca AT ve ANT olarak bilinir. Etkinlik teorisi, aslında analiz biriminin insan aktiviteleri olduğu sosyal-ekososyal bir psikoloji olarak başlar. Bir etkinlik, bütünlüğünü ona ait olan bütün eylemlerin bir nesne ya da amaç etrafında toplanmasından alır. Teorinin son versiyonu Yrjo Engestrom tarafından geliştirilir. Vygotsky, başlangıçta eylemin aracı olarak söylemin rolünü vurguladı. Ekososyal dinamikler, esas olarak eylemin bütünlüğünün, bireysel düzeyde adetlerden ve sosyal düzenler ya da sosyokültürel olarak tanınmış etkinlik tiplerinden kaynaklandığını savunurlar. Bu görüşler, eğer biri, etkinlik teorisinde amaçların geçmişi kapsayan anlamları olduğu fikrini ve eylemlerimizin nesnesinin asıl malzemesinin kişi-nesne-bağlam dinamik sisteminde ortaya çıktığını kabul ederse geçerlidir.

Sosyal göstergebilim, belirli sınıfların alışkanlıkları, etkinlik tipleri, söylemleri gibi sosyal kısıtlamaları içinde dahi belirli yaratıcı faaliyetlerin geliştiğini söyler. Foucault, faaliyetlerin tarihi süreç içinde değerlendirilmesine itiraz eder. Sosyokültürel teori için önemli bir konu, yerel ölçekte olan olaylardaki bir yeniliğin nasıl yayılabildiği ve sosyal tarihsel ölçekte daha tipik kültürel olgular haline geldiğidir. L.S.Vygotsky, A.R.Luria, A.N.Leontiev, Y.Engestrom, M.Cole, J.Wertsch etkinlik teorisinin uygulayıcıları arasındadır.

Rol-şebeke teorisine göre bilginin üretimi, insan ve insan olmayan aktörlerin, aralarında bir hiyerarşi olmaksızın aynı düzlemde yer aldığı bir şebekede(iletişim ağı) gerçekleşir. Birbirine bağlı sosyal pratikler, bilim ve teknolojinin dahil olduğu bir iletişim ağı üzerinde incelenir. Kuramın öncüsü Latour, göstergebilimsel olarak hem insan

aktörleri hem de insan dışındaki katılımcıları, Greimas'ın anlatı semiyotiğindeki gibi roller(actantlar) diye tanımlamasını kabul eder. Onların iletişim ağının uygulamalarında nasıl hareket ettiği ya da hareket ettirildiğini inceler. Bu sistemdeki insan ve insan olmayan aktörler, sosyal göstergebilim ve ekososyal dinamiklerde olduğu gibi hiyerarşik bir şekilde yer almaz. Buna karşılık, iletişim ağındaki rolleriyle ilişkili olarak tanımlanırlar. Latour dışında M.Callon, J.Law, M.Lynch, S.Woolgar, S.L.Star rol-şebeke teorisinin önemli isimleri arasında yer alır.

9) Söylem analizi:

Bu teorinin başlangıcı, klasik retorik teorisine (Aristotle, Cicero, Longinus) ve onun uygulayıcılarına kadar uzanır. Modern söylem analizi, başlangıçta *Tür teorisinin* öncüsü V.Propp'un, Rus halk masallarının morfolojisi üzerine yapısal, formalist çalışmasından kaynaklanır. Hem yazının edebî ve edebî olmayan türleri için hem de küçük ölçüde de olsa konuşma için fonksiyonel metin analizleri Rus ve Prag okulları tarafından oldukça geliştirildi (örneğin J.Mukarovsky, R.Jakobson, V.N.Voloshinov, M.M.Bakhtin, V.Mathesius).

Göstergebilimin en gelişmiş branşının dil işaretlerinin incelenmesi (language signs) ve onların kullanımı olması nedeniyle oldukça detaylı bir şekilde işaret ilişkileri içinde (söylem anlambilimi) ve dile ait metinler arasında (metinlerarasılık) çalışmak mümkündür; bu diğer meselelere yönelmek için çok yararlı bir başlangıçtır.

Söylem analizinde son gelişmeler, L.Wittgenstein'nin izinden gittiği gündelik dil felsefesi hareketi (J.L.Austin, J.R. Searle, H.P.Grice ile birlikte) ve -çoğu güvenilir olmayan, ancak- Amerika'da (E.Sapir, B.L.Whorf, M.Silverstein, J.Gumperz) , İngiltere'de (J.R.Firth, M.A.K.Halliday, J.McH.Sinclair),Kanada'da(M.Gregory, İngiliz), Avusturalya'da(J.R.Martin, Kanadalı; R.Hasan, İngiltere'de çalışan Pakistanlı) fonksiyonel dil eğilimleri üzerine temellenir.

Sistemik-İşlevsel ve Sosyal Göstergebilimin eğilimleri içinde Söylem Analizinin temel dalları ve uygulayıcıları aşağıda bir şema üzerinde gösterilmiştir. Burada bazı araştırmacıların birden çok dal içinde yer aldığı dikkat çekmektedir:

"REGISTER" TEORİSİ	TÜR TEORİSİ	METİNLER ARASILIK	METİN ANLAM BİLİMİ	SÖYLEM FORMASYON LARI	BAĞDAŞIKLIK ANALİZİ	DEĞER ARTTIRICI ANLAM	KARŞILIKLI KONUŞMA ANALİZİ	ANLATI ANALİZİ	TEM-REM ANALİZİ
(Metnin bağlam içindeki değişimi)	(Genre Theory)	(İnter textuality)	(Text semantics) (Cümlenin ötesinde gerçekleşen anlam)	(Discursive formations) (Foucault'un tematik analizi)	(Cohesion analysis) (R.Hasan, Halliday'ın söz aktarı analizi)	(Attitudinal-evaluative meaning)	(Conversation analysis)	(Narrative Analysis)	(Theme-Rheme analysis)
Halliday			Halliday	Halliday	Halliday				Halliday
	Bakhtin	Bakhtin				Bakhtin		Bakhtin	
R.Hasan	R.Hasan			R.Hasan	R.Hasan				
Martin	Martin		Martin		Martin	Martin			
		Lemke	Lemke	Lemke		Lemke			
		Thibault			Thibault	Thibault			
	Propp							Propp	
		J.Kristeva							
Gregory			Gregory						
							Schegloff		
									P.Fries
		R.Barthes							
							S.Eggins		
								Mathesius	
							E.Ochs		
								A.Greimas	
					Austin				
							J.Bruner		
								W.Labov	
							Sacks		

© <http://www.ege-edebiyat.org>